

УДК 338.242

С. Я. Касян

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА АНАЛІЗ КРУГООБИГУ ФІНАНСОВИХ
РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ ХІМІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА
МАШИНОБУДУВАННЯ**

У статті виділено головні напрямки в поглядах на поняття й сутність категорії „капітал промислового підприємства”, наведено сутнісні форми капіталу промислового підприємства, окреслено підходи щодо визначення дефіциту капіталу в економіці. Здійснено аналіз кругообігу фінансових ресурсів народного господарства Дніпропетровської області та групи підприємств із хімічного виробництва та машинобудування. При цьому виявлено недоліки управління ресурсами та пропонуються рекомендації щодо підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами промислового підприємства.

Ключові слова: ресурси промислового підприємства, капітал, кругообіг, оборотність, реалізована продукція, рентабельність.

Актуальність проблеми. Характерною рисою сучасного етапу розвитку економіки є глибокі перетворення у сфері виробництва, які впливають на механізм функціонування та систему управління господарським процесом. Зараз перед підприємствами України постають завдання підвищення своєї конкурентоспроможності, стабільності та стійкості в постійно мінливих умовах. Важливу роль у вирішенні цих завдань повинні відіграти розробка та впровадження нових форм і методів управління ресурсами промислових підприємств.

Метою статті є дослідження теоретико-методичних засад функціонування категорії „капітал промислового підприємства” та аналіз управління фінансовими ресурсами підприємств в контексті розширеного відтворення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Суттєве значення категорії „капітал промислового підприємства” у функціонуванні економіки обумовлює значну увагу дослідників до цієї проблематики. Загальним питанням функціонування капіталу присвячено праці Д. Рікардо [1], К. Маркса [2], А. Сміта [3], М. С. Лісіціана [4], А. В. Золотарьова [5, 6]. Вчені досліджують сутність категорії „капітал підприємства”, характер управління ним в економіці.

На цей час в економічній науці можна виділити три головні напрямки в поглядах на поняття й сутність категорії „капітал промислового підприємства”. Насамперед потрібно сформулювати таке визначення капіталу. Капітал промислового підприємства – це вартість або грошові кошти, авансовані для утворення основних та оборотних активів без урахування грошових коштів, коли робиться акцент на дослідженні матеріально-речовинної форми існування капіталу. Такий напрямок представлений поглядами І. О. Волік [6], В. П. Мартиненко [7], А. Р. Радіонова [8]. Вчені визначають цю категорію терміном „основні (оборотні) активи”, або в матеріальному контексті „фонди”. Вони не відмежовуються від поняття обіг і визначають капітал як фонди або кошти. При цьому робиться наголос на фізичній сутності й функціонально-виробничій ролі фондів.

На нашу думку, найголовнішим недоліком концепції розуміння капіталу, передусім, у вигляді матеріальних активів виступає односторонність підходу, який не відображає комплексне розуміння природи капіталу.

І. Г. Левіна [9], І. С. Романова [10], М. С. Лісіціан [4], В. Г. Маргасова [11] представляють другий напрямок, їх погляди можна сформулювати таким чином: концепція „Капітал підприємства у формі активу”. Поряд із недовіками речовинного розуміння обігу вони враховують і грошові активи, але заперечують фінансовий бік капіталізації економіки.

Зовсім з іншого боку підходять до розуміння категорії „капітал” прихильники третьої концепції „Фінансової природи капіталу”. До прихильників цієї течії відносять погляди І. А. Бланка [12], В. П. Савчука [13], Є. Бріггема [14]. Вони визнають існування капіталу у вигляді матеріальних основних та оборотних активів та надають більшої вагомості фінансовому аспекту функціонування капіталу.

А. М. Білоченко вважає, що першочергове значення слід надавати категорії „фінансовий капітал”. Вчений під фінансовим капіталом розуміє „...ринкову вартість всіх ресурсів, які залучаються суб'єктами господарювання з різних джерел (зокрема за рахунок власних коштів, з ринку цінних паперів та страхового ринку, засновницьких внесків, від банківської системи, бюджетів усіх рівнів тощо), що виражається у грошовій формі /15/109)”. Вчений робить висновок, що фінансовий капітал посідає провідне місце серед інших видів капіталу, під якими він розуміє матеріалізований (фізичний), нематеріалізований капітал [15].

Саме тому при першочерговості фінансового розуміння погляди представників цього напрямку відрізняються не достатньою обґрунтованістю, але відображають суть кругообігу досліджуваної категорії. Визначення категорії „капітал промислового підприємства” перших двох шкіл відрізняється перш за все в розумінні матеріально-речовинної природи цього поняття, але при цьому їм притаманна глибока суттєвість.

Основні результати дослідження. У науці склалася різнобічність підходів до розуміння капіталу підприємства. На нашу думку, усі відомі визначення капіталу підприємства не розкривають його сутності. Капітал промислового підприємства, як економічна категорія, поняття більш широке і містить в собі як джерела формування майна, тобто фінансові ресурси, необхідні для розвитку підприємства, так і засоби виробництва та предмети праці. Тобто має місце ситуація, коли необхідне наукове вдосконалення з урахуванням специфічних особливостей поняття „капітал промислового підприємства”, визначення його економічної сутності.

Тому визначимо сутнісні форми капіталу промислового підприємства (рис. 1).

Як видно з рис. 1, капіталу промислового підприємства притаманні дві сутнісні форми: речовинно-природна та фінансово-вартісна.

Коли капітал перебуває у речовинно-природній формі, то це – оборотні, основні, нематеріальні активи у диференціації за класами: сировина, напівфабрикати, готові вироби, гроші, будівлі, технологія, гудвіл. При цьому капітал характеризується атрибутами конкурентоспроможності, ліквідності активів. Так що при цьому слід визначати ризиковість вкладень в певний вид активу.

До фінансово-вартісної форми капіталу промислового підприємства належить сукупна вартість фінансових ресурсів, що мають джерела походження і призначені для інвестування в оборотні, основні та нематеріальні активи та атрибути ринкової вартості фінансових ресурсів, вартість залучення ресурсів.



Рис. 1. Сутнісні форми капіталу промислового підприємства

Слід зазначити, що І. О. Волік [6], А. Р. Радіонов [8] визначають капітал за натурально-речовинною формою як ресурси, призначені для розвитку виробничо-торгового процесу. Окрім того, П. В. Круш [16], М. С. Лісіціан [4] розуміють під оборотними коштами сукупність оборотних активів та грошових коштів.

Таким чином, в науці склалася різнобічність підходів до розуміння капіталу. При цьому, враховуючи встановлені вище недоліки кожного з них, має місце ситуація, коли необхідне удосконалення визначення сутності цього поняття.

У наукових публікаціях також мають місце суперечливі підходи з приводу визначень термінів „основні активи”, „оборотні активи”, „оборотні фонди”, „пасиви”. Так, І. А. Бланк [12] оборотні активи промислового підприємства характеризує як оборотні кошти, що інвестовані в певні матеріально-речовинні елементи предметів праці. А. В. Золотарьов [5, 6], С. М. Панчишин [17] підходять до визначення оборотних фондів, як до матеріально-речовинних носіїв предметів праці. На нашу думку, на основі фінансово-маркетингового підходу до дослідження основного та оборотного капіталу, розуміння двоїстості його природи потрібно уточнити визначення цих категорій.

Пасиви промислового підприємства слід розуміти як фінансову категорію, що зумовлена існуванням субстанції капіталу, яка забезпечує кількісну та якісну оцінку абсолютної величини джерел фінансування основного та оборотного капіталу, при цьому кількісна оцінка проявляється у величині джерел, якісна – в їх структурі.

Основні та оборотні активи промислового підприємства, на наш погляд, відбивають результат інвестування маси вартості капіталу в конкретні матеріально-речовинні носії предметів та знарядь праці і своїм існуванням здатні генерувати формування доданої вартості в економіці. В умовах ринкових відносин слід розмежовувати поняття: оборотні фонди – це предмети праці, виділені державним підприємствам, оборотні активи – стосовно ринкових суб'єктів господарювання.

Огляд наукових публікацій показав, що існують три підходи до вирішення проблеми дефіциту капіталу промислових підприємств в економіці. Відповідно до першого підходу, який в своїх працях пропонує М. С. Лісіціан [4] потрібно вдосконалити переоцінку оборотних коштів промислового підприємства на засадах індексу переоцінки основного капіталу. На наш погляд, потрібно забезпечувати безперервність кругообігу, а індексацію коштів впроваджувати як засіб, що має підтримувати обіг.

Згідно з поглядами А. В. Золотарьова, І. О. Волик [5], О. Ю. Кононова [18], які належать до другого підходу, необхідно формувати фінансові стратегії підприємства, здійснювати вплив на часові складові оборотності капіталу. При цьому авторами не пропонуються конкретні механізми впливу на процес прискорення обігу. Тут доречним буде адаптування механізму кругообігу капіталу до впливу ринкових факторів конкурентності середовища.

Ю. О. Волкова [19] виділяє другий етап (1999–2004 рр.) формування структури оборотних коштів підприємств промисловості, характерною його ознакою було зменшення величини дебіторської заборгованості при зростанні реальних показників випуску та реалізації продукції. Автор вважає, що важливими питаннями сьогодення є збільшення довгострокових інвестицій.

Третій підхід пропонують А. Р. Радіонов [8], О. Є. Кузьмін, І. Б. Олексів, Р. В. Фещур [20]. Вчені проаналізували причини дефіциту капіталу, при цьому пропонуються впровадження механізмів поповнення коштів суб'єктів господарювання, програма подолання платіжної кризи, підвищення конкурентоспроможності продукції.

На наш погляд, однією з головних причин дефіциту капіталу підприємств є низький рівень реалізації готової продукції, що пов'язаний з недостатніми її конкурентними характеристиками. Тому необхідно здійснювати діагностику формування конкурентоспроможності готової продукції у взаємозв'язку зі швидкістю та обсягом реалізації.

У науковому розумінні склалися різнобічні погляди щодо сутності функціонування та обґрунтованого визначення категорії, яка забезпечує здійснення основних процесів в економіці. Так склалося, що протягом багатьох років в економічній літературі майже поряд вживаються такі назви, як „оборотні кошти (засоби)”, „оборотний капітал”, „оборотні активи”, „оборотні фонди”, „пасиви” промислового підприємства. Тому здійснимо наукове дослідження вказаних категорій економічної науки з метою встановлення природи існування складної та багатогранної категорії, що обслуговує оборотність. Таке дослідження будемо

проводити з урахуванням значення впливу ринкових факторів у процесі кругообігу капіталу при господарюванні промислового підприємства.

Господарювання у промисловості має певні особливості: специфіка виробничого циклу відображається на швидкості обігу капіталу, а технологічний процес здійснює вплив на довкілля. Тому природним при управлінні основним та оборотним капіталом є прагнення прискорення його обігу при дотриманні безпечності щодо впливу на довкілля.

З метою розкриття специфіки впливу фінансових і маркетингових чинників на управління ресурсами промислового підприємства проведемо діагностику економіки, фінансів підприємств. Питання розкриття предмета наукового дослідження спонукає до дослідження дії факторів ринкового впливу на кругообіг ресурсів промислового підприємства.

На сьогодні найважливішими чинниками стабілізації економічної ситуації в Україні слід вважати як прискорення оборотності капіталу промислових підприємств, так й оптимізацію співвідношень між всіма структурними складовими активів і пасивів. Саме за такими напрямками необхідно здійснити статистичний аналіз практики управління ресурсами промислових підприємств.

Протягом років дослідження розвиток промислових підприємств Дніпропетровської області, подібно масштабам держави [21], характеризувався як кризовими явищами, так і тенденціями економічного оздоровлення, що ілюструє діаграма (рис. 2). Аналіз діаграми свідчить, що протягом 2000–2006 рр. спостерігалось деяке збільшення обсягів виробництва товарів і послуг на промислових підприємствах у реальному вираженні. Якщо така тенденція спостерігатиметься й надалі, це буде свідчити про певний аспект оздоровлення діяльності промислових підприємств. Але слід зазначити, що у 2002 р. обсяг реалізованої продукції промислового виробництва зменшився порівняно з 2001 р. на 942 млн грн, тобто на 2,88%.

Але вже протягом 2003–2006 рр. спостерігався стрімкий темп зростання обсягу реалізованої продукції промисловості з 38859 млн грн у 2003 р. до 81245 млн грн – 2006 р., що значно перевищило зміну індексу цін виробників промислової продукції. Такими ж темпами змінювався обсяг виробництва товарів і послуг обробної промисловості. А ось темпи зростання обсягів виробництва обробної промисловості були дещо нижчими. Так у 2005 р. цей показник склав 10947 млн грн, що на 65,9% вище, ніж у 2003 р. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування у 2001 р. склав 2738,9 млн грн, а вже у 2002 р. різко знизився до 1325,8 млн грн, хоча надалі спостерігалась позитивна тенденція його зростання аж до 10096,4 млн грн у 2006 р. Проведений аналіз свідчить про наявність протягом періоду, що досліджувався загального напрямку до пожвавлення господарської діяльності промислових підприємств.

Тобто нами діагностуються негативні моменти щодо грошового забезпечення оборотного капіталу промислових підприємств – це збільшення сум товарно-матеріальних цінностей при недостатній кількості грошових коштів, що свідчить про низьку ефективність управління запасами ресурсів, проблеми з реалізацією промислової продукції. Потрібно на практичному та науковому рівні розробляти заходи з нарощування ступеня інкасації фінансових інструментів, їх трансформації в грошові кошти.

На наш погляд, це є можливим завдяки моделюванню ринкового впливу на обіг фінансових ресурсів промислових підприємств.

Також необхідно здійснити аналіз величини складових та структури формування активів і пасивів промислових підприємств.

Тепер з'ясуємо, яким чином на рівні мікроекономіки суб'єктів господарювання реалізується дія важелів регулювання управління фінансовими ресурсами. При цьому аналітичній оцінці має підлягати, по-перше, характер ефективності операційно-комерційної діяльності певних підприємств.

Випуск і реалізація продукції промислових підприємств

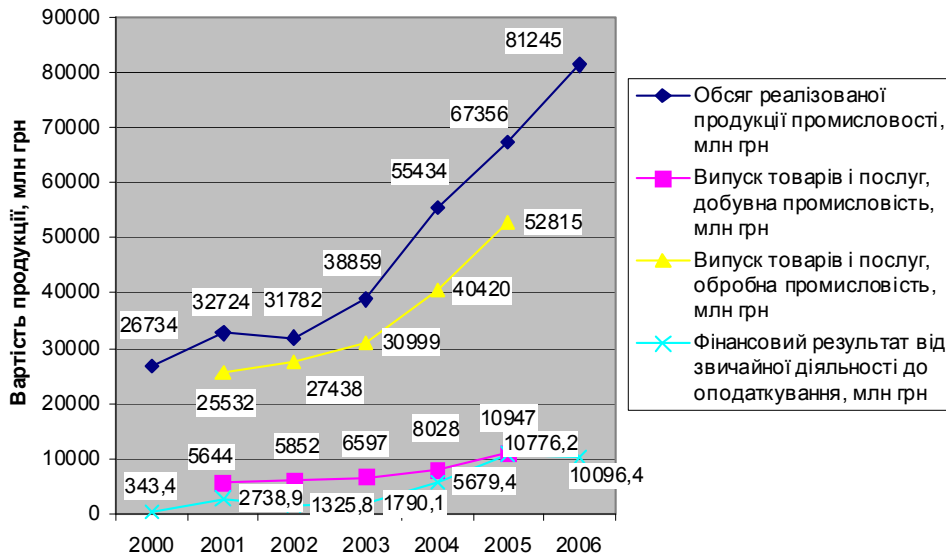


Рис. 2 Випуск і реалізація продукції промислових підприємств Дніпропетровської області за 2000–2006 рр. [21]

До дослідної вибірки включено підприємства з хімічного виробництва та з виробництва машин і устаткування м. Дніпропетровська та м. Дніпродзержинська, що представляють дві галузі промисловості: хімічну та машинобудівну, які є базовими в даному регіоні, оскільки саме їх внесок у формування доданої вартості є найвагомішим.

Зазначимо, що головні тенденції щодо динаміки ефективності діяльності, результативності управління ресурсами мають прояв і в економічному механізмі функціонування певних промислових підприємств. Так, подібно характеру зміни показників ефективності продукування товарів в макроекономіці держави, випуск товарів на мікрорівні характеризується двома часовими періодами з 1991–1999 рр., коли обсяги товарної, реалізованої продукції, прибутку падали, та 1999–2007 рр., коли спостерігався певний ріст цих показників.

Відсутність механізмів банкрутства підприємств, низькі темпи ринкових перетворень та агресивність зовнішнього середовища, де важелі набуття конкуренції лише формуються [22], призводить до невисокої рентабельності роботи суб'єктів господарювання, про що свідчить табл. 1.

Як видно з табл. 1, двоє із семи проаналізованих промислових підприємств мають низьку рентабельність. Найнижча рентабельність спостерігається по ВАТ „Дніпропетровський лакофарбовий завод імені М. В. Ломоносова” (ВАТ „ДЛФЗ”), яка знизилася з 4,2 до 4,1% у 2007 р. на ТОВ ПП „ЗІП” рентабельність порівняно з 2006 р. знизилася на 6,07% і в 2007 р. склала 4,72%. Невдалі механізми менеджменту при несприятливій кон’юктурі ринкового середовища вплинули на те, що досить прибуткове в середині і наприкінці 90-х років підприємство ВАТ „Дніпропрес” в 2006 р. мало прибутків на суму 1070 тис. грн, що призвело до незначного значення рентабельності продукції 4,8%, хоча уже в 2007 р. поліпшився рівень господарювання і рентабельність збільшилася до значення 12,0%, тобто в абсолютному вираженні зросла на 7,2% [22].

Таблиця 1

Основні фінансові показники діяльності промислових підприємств, [22]

Підприємство	Виручка від реалізації, тис. грн		Прибуток (+), збиток (-), тис. грн		Рентабельність реалізованої продукції, %		± Рентабельність
	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.	
ВАТ „ДніпроАзот”	554311	538415	46492	48697	10,1	11,6	+1,5
ТОВ ПП „ЗІП”	159410	184773	17197,1	8713,2	10,79	4,72	-6,07
ВАТ „ДЛФЗ”	112222	139571	4494	4230	4,2	4,1	-0,1
АТ „ІСТА”	67263,1	72415	5985,8	8074	9,8	14,3	+4,5
ВАТ „Дніпропрес”	30568	67710	1070	6315	4,8	12,0	+7,2
ВАТ „ДАЗ”	26844,3	26479,2	2957,2	2171,2	12,4	8,9	-3,5
ВАТ „Дніпрофарм”	14677,9	17196,8	2198,4	3288,8	19,0	20,3	+1,3
ТОВ „Авіас-2000”	8956,4	9465,5	384,3	401,8	4,6	4,5	-1,3

Збільшилась прибутковість АТ „ІСТА” +4,5%, ВАТ „Дніпрофарм” +1,3%; по ВАТ „ДніпроАзот”, м. Дніпродзержинськ + 1,5%. Знизилася рентабельність ВАТ „Дніпропетровський агрегатний завод” (ВАТ „ДАЗ”) “–“ 3,5%, що пояснюється погіршенням конкурентних факторів на ринках.

Найвища рентабельність продукції спостерігається у ВАТ „Дніпрофарм”: 20,3% 2007 р. проти 19% у 2006 р., а найсуттєвіші темпи зростання прибутковості мають місце в роботі АТ „ІСТА”, ВАТ „Дніпропрес”. Такі результати на згаданих підприємствах пояснюються вдалим менеджментом, адаптованістю ринкової концепції діяльності. А от небезпечним є падіння результативності діяльності у стратегічно важливих підприємствах: ТОВ ПП „ЗІП”, ВАТ „ДАЗ”. Певний позитивізм є в загальних тенденціях до зростання ефективності фінансового управління за підприємствами, що розглядаються, хоча темпи такого поліпшення є занадто невисокими [23].

Таким чином, проведене дослідження роботи промислових підприємств свідчить, що на фоні незначних позитивних зрушень у формуванні результатів фінансової діяльності, управління фінансовими ресурсами характеризується

низькою оборотністю капіталу, структурною деформацією як оборотних активів, де мають місце значні обсяги дебіторської заборгованості, тенденція до невеликого зростання запасів готової продукції, питомої ваги виробничих запасів; пасивів, де головним джерелом формування оборотного капіталу протягом останніх років виступає кредиторська заборгованість при незначних сумах банківського фінансування та неналежних обсягах та швидкості генерації прибутку й формування амортизаційного фонду.

Недоліками в управлінні ресурсами промислових підприємств є наявність значної маси дебіторської заборгованості, збільшення сум товарно-матеріальних цінностей при недостатній кількості грошових коштів, що свідчить про низьку ефективність управління запасами ресурсів, проблеми з реалізацією промислової продукції. Зростання боргових сум призводить до порушення структури оборотних активів, впливаючи на гальмування обігу капіталу підприємств.

Потрібно на практичному та науковому рівні розробляти заходи з оптимізації вартісно-ризикових складових формування сукупної вартості капіталу промислового підприємства, нарощування ступеня інкасації фінансових інструментів, їх трансформації в грошові кошти.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Рикардо Д. Сочинения, том 3. / Д. Рикардо. – М. : Госкомиздат, 1955. – 312 с.
2. Маркс К., Энгельс Ф., соч., 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Госполитиздат, 1961. – Т. 25, Ч. 1 – 625 с.
3. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М.: Соцэкгид, 1962. – 384 с.
4. Лисициан Н. Оборотные средства, процесс обращения стоимости капитала, неплатежи / Н. Лисициан // Вопросы экономики. – 1997. – №9. – С. 44–54.
5. Золотарьов А. В. Рациональне використання оборотних засобів у промисловості / А. В. Золотарьов // Економіка України. – 2001. – №7. – С. 29–32.
6. Золотарьов А. В. Підсилення взаємодії виробництва та обігу / А. В. Золотарьов, І. О. Волик, Є. С. Кузькін // Економіка України. – 2000. – №5. – С. 13–18.
7. Мартиненко В. П. Реструктуризація підприємств промисловості як умова розвитку сучасної економіки / В. П. Мартиненко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – №3. – С. 92–95.
8. Радионов А. Р. Как в условиях рыночной экономики следует нормировать на предприятии оборотные средства / А. Р. Радионов // Финансовый менеджмент. – 2004. – №1. – С. 33–43.
9. Левина И. Г. О двойственной природе финансового сектора / И. Г. Левина // Вестник МГУ: Серия Экономика. – 2007. – №2. – С. 54–69.
10. Романова И. С. Управление основным капиталом / И. С. Романова // Финансы и кредит. – 2004. – №5. – С. 9–16.
11. Маргасова В. Г. Системный подход до управління оборотним капіталом на підприємствах харчової промисловості / В. Г. Маргасова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №7. – С. 53–59.
12. Бланк И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – К. : Ельга, 2002. – 512 с.
13. Савчук В. П. Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций : учеб. пособие / В. П. Савчук. – К. : Максимум, 2001. – 600 CD-ROM.

14. Brigham Eugene F. Fundamentals of Financial Management / Eugene F. Brigham [sixth edition]. – N.-Y. : The Dryden Press, 1998. – 950 p.
15. Білоченко А. М. Фінансовий капітал в Україні : особливості формування та перспективи розвитку / А. М. Білоченко // Фінанси України. – 2008. – №3. – С. 91–100.
16. Круш П. В. Управління вартістю підприємств / П. В. Круш, С. В. Поліщук // Маркетинг в Україні. – 2003. – №4 – С. 16–19.
17. Панчишин С. М. Макроекономіка : навчальний посібник / С. М. Панчишин. – К. : Либідь, 2005. – 614 с.
18. Кононов О. Ю. Моделювання динамічних характеристик структури капіталу підприємства : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.03.02 „Організація управління, планування і регулювання економікою” / О. Ю. Кононов. – Харків, 2004. – 20 с.
19. Волкова Ю. О. Економічна ефективність обігових коштів на підприємствах України / О. Ю. Волкова // Держава та регіони : Серія Економіка та підприємництво. – 2008. – № 2. – С. 43–47.
20. Кузьмін О. Є. Планування фінансово-економічних показників діяльності підприємства / О. Є. Кузьмін, І. Б. Олексів, Р. В. Фещур // Фінанси України. – 2005. – №11. – С. 93–102.
21. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2006 р. / Головне управління статистики у Дніпропетровській області / І. В. Почиталіна (відп. за вип.). – Дніпропетровськ : Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2007. – 513 с.
22. Статистичні та бухгалтерські звіти про роботу підприємств ВАТ „ДніпроАзот”, ВАТ „Дніпрофарм”, ВАТ „ДАЗ”, ТОВ ПП „ЗІП”, ВАТ „Дніпропрес”, ВАТ „ІСТА”, ТОВ фірма „Авіас 2000”.
23. Шевцова О. Й. Маркетинговий механізм управління капіталом області (на прикладі Дніпропетровщини) / О. Й. Шевцова, С. Я. Касян // Регіональна економіка. – 2005. – №4. – С. 38–49.

Надійшла до редколегії 25.06.2009.